

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 1•2024

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Норвезький інститут у Римі Університету в Осло, Великобританія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАНЧИК А. І., професор, Французький національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬСЬ Й., професор, доктор хаб., Галле-Вігтенбергський університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ХОХОРОВСЬКИЙ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 1•2024

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany
BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, UK
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
IVANTCHIK A. I., Professor, National Centre for Scientific Research of France, France
FORNASIER J., Professor, Dr. Hab., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Norwegian Institute in Rome, University of Oslo, Great Britain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

ТАРАСЕНКО М. О. Деякі особливості поховального інвентаря єгипетської жриці Несмут

FORNASIER J., IVCHENKO A. V., KUZMISHCHEV O. H. Disposal of the Dead in Recently Abandoned Settlement Areas — an Evidence of the Siege of Olbia Pontica by Zoryion?

БАБЕНКО Л. І. Чортомлицька амфора як модифікація золотих «ворворок»: скіфська традиція у складовій шедевр греко-скіфської торевтики

Articles

5 TARASENKO M. O. On Some Features of Funerary Assemblage of the Egyptian Priestess Nesmut

25 ФОРНАСЬС Й., ІВЧЕНКО А. В., КУЗЬМИЩЕВ О. Г. Поховання померлих на нещодавно покинутих територіях поселення — свідчення облоги Ольвії Понтійської Зопіріоном?

69 BABENKO L. I., Chortomlyk Amphora as a Modification of Golden “Vorvorkas”: the Scythian Tradition in a Component of a Masterpiece of Greek-Scythian Torevtics

Публікації археологічного матеріалу

ХМЕЛЕВСЬКИЙ Д. М. Свинцеві фігурки скіфських вершників із Ольвії

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Я. В. Прикраси пастирського кола серед матеріалів салтівської культури: аналіз даних

АКСЬОНОВ В. С. Наборні пояси з катакомби № 31 ранньосередньовічного могильника біля с. Верхній Салтів

Publication of Archaeological Material

93 KHMELEVSKYI D. M. Lead Figurines of Scythian Horsemen from Olbia

104 VOLODARETS-URBANOVYCH Ya. V. Jewelry of Pastyrsk Circle among Materials of Saltiv Culture: Data Analysis

125 AKSIONOV V. S. Set Belts from the Catacomb No. 31 of the Early-Medieval Burial Ground near Verkhni Saltiv Village

Охорона пам'яток археології

СИТА Л. Ф., СКОРОХОД В. М., ЖИГОЛА В. С. Цифровий каталог хрестів-енколпіїв колекції В. В. Тарновського

Protection of archaeological heritage

133 SYTA L. F., SKOROKHOD V. M., ZHYHOLA V. S. Digital Catalogue of Encolpion Crosses from the Collection of V. V. Tarnovskyi

Хроніка

До 75-річчя Бориса Вікторовича Магомедова

Пам'яті Івана Івановича Мовчана

Світлій пам'яті Ірини Миколаївни Шарафутдінової (1929—2024)

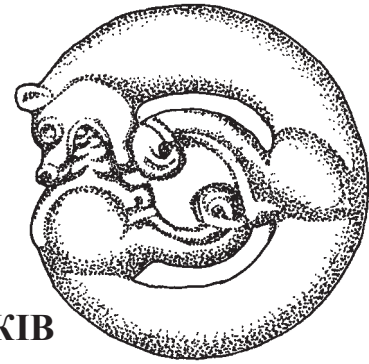
News Review

143 On the 75th Birthday of Borys Viktorovich Mahomedov

145 To the Memory of Ivan Ivanovych Movchan

146 To the Blessed Memory of Iryna Mykolaivna Sharafutdinova (1929—2024)

© Д. М. ХМЕЛЕВСЬКИЙ* 2024

СВИНЦЕВІ ФІГУРКИ СКІФСЬКИХ ВЕРШНИКІВ ІЗ ОЛЬВІЇ

Мета статті — розглянути окрему категорію свинцевих виробів із розкопок Ольвії; на їх прикладі дослідити технологічні особливості виготовлення таких виробів і зв'язок Ольвії з варварським оточенням. Ідеться про невелику групу композиційних фігурок, які за деталями одягу можна вважати зображенням скіфських вершників.

К л ю ч о в і с л о в а: свинець, свинцеві вироби, скіфські вершники, скіфський одяг, греко-скіфські відносини.

На фоні широкого вивчення металообробки в Ольвії, зокрема ливарного й ковальського ремесла (Сон 1987, с. 118-124; Крутилов 2006, с. 213-220; Ольговский 2011, с. 1-216), обробка свинцю та виготовлення свинцевих виробів ще й дотепер залишається найменш висвітленою галуззю. Тому у статті вперше розглянуто одну з категорій виробів із цього металу, що має покласти початок системного вивчення цього напрямку. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення. Особливу вагу приділено порівняльно-історичному методу.

Усі розглянуті нижче свинцеві фігурки відліто в техніці одно- або двостороннього рельєфу, що свідчить про їх різне використання. Якщо двосторонні фігурки могли використовуватись автономно, то плоскорельєфні вироби мусили кріпитись на якусь пласку поверхню.

За час розкопок Ольвії зібрано досить велику колекцію свинцевих виробів із самого городища, некрополя, передмістя, а також поселень ближньої та дальньої хори. І хоча матеріали

розкопок ольвійського поліса активно публікуються, свинцеві вироби в цих публікаціях, порівняно з іншими знахідками, згадано опосередковано і часто лише як ілюстративний або супровідний матеріал. Крім того, у порівнянні з кольоровою металообробкою та ковальським ремеслом обробка свинцю, виготовлення речей із цього металу практично не вивчені, хоч матеріалу для фундаментального дослідження цієї галузі цілком достатньо.

За призначенням свинцеві вироби, що походять з Ольвії, можна поділити на декілька категорій. Насамперед це предмети господарсько-побутового призначення (скріпи, прясла, риболовні важки). В елліністичний час зі свинцю робили ручки (скоби) для дерев'яних конструкцій. Але чи не найцікавішу групу становлять пластини культового призначення, яких зараз налічується близько 350 екземплярів. Це букранії, стилізовані голівки баранів, лабриси. Меншу групу становлять антропоморфні фігурки богів, воїнів, колісниць, пластини із сюжетними сценами (жертвоприношеннями), а також вотивні фігурки вершників. Останні наявні в насипах курганів і могил як поминальні дари; рідше вони трапляються в самих похованнях. До того ж їх могли використовувати в релігійних ритуалах та оформленні домашніх вівтарів.

Окрему групу виробів становлять фігурки вершників. У статті розглянуто серію композиційних фігурок та їх уламків — фігурки вершників на конях, що нерухомо стоять. За деталями одягу їх можна вважати скіфськими вершниками (або вбачати тут зв'язок Ольвії із варварським оточенням).

За класифікацією К. І. Зайцевої, окрім вершників на конях, що нерухомо стоять, є невелика кількість фігурок вершників на конях, що скачуть (Зайцева 2004, с. 129-133).

* ХМЕЛЕВСЬКИЙ Дмитро Миколайович — молодший науковий співробітник відділу античної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0002-1743-771, hmelevskij68@gmail.com

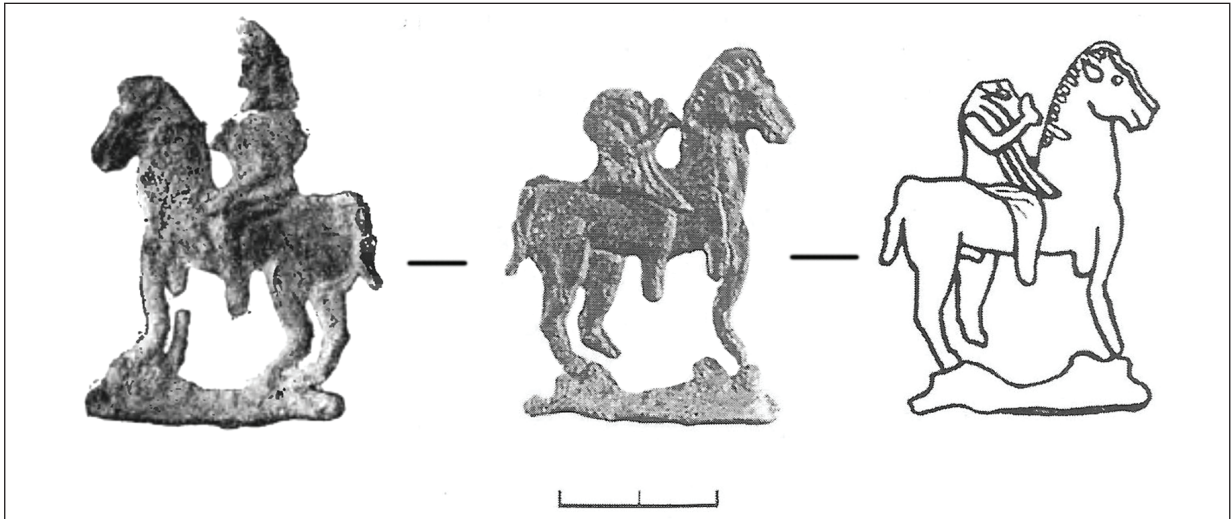

Рис. 1. Фігурка 1 (фото за: Фармаковский 1910, Зайцева 2004)
 Fig. 1. Figurine 1 (after: Фармаковский 1910, Зайцева 2004)

Серед відомих сьогодні антропоморфних фігурок, відлитих зі свинцю, ми виділили 11 екземплярів із зображенням вершників, які з 1873 по 2014 роки знайдено при розкопках Ольвії або придбано музеями з колекцій приватних осіб на Миколаївщині, і які за стилістичними особливостями зображень дозволяють говорити про їх ольвійське походження. Незважаючи на те що в цілому більшість таких фігурок уже опубліковано в різних виданнях, усі разом, із новими знахідками вони не публікувалися. Тому ця публікація є першою для вказаної групи виробів зі свинцю.

Каталог

Фігурки мають різний ступінь збереженості, за тривалий час безконтрольного зберігання і без належної обробки в результаті корозії втрачено деякі деталі, що повинно привернути до них увагу музейних працівників і реставраторів.

Розглянемо окремо кожну фігурку, вказавши на її походження, місце зберігання з інвентарним номером і працю, у якій здійснено першу публікацію виробу.

Фігурка 1 (рис. 1). Зберігається в Державному Ермітажі (м. Санкт-Петербург, РФ) (інв. № ОГ. 1904.307 Ол. 1229). Знайдена в південній частині Верхнього міста; уперше опублікована невдовзі після знахідки (Фармаковский 1910, с. 32, 33, рис. 36). На старій фотографії показано її первинний вигляд, але за час зберігання було втрачено голову вершника, частину передньої ноги коня, а також відламано

підставку (Зайцева 2004, с. 129, 130, табл. 4, 5, рис. 20, 20-а).

Вершник на коні сидить прямо, у правій руці тримає натягнутий повід, а у лівій, можливо, був спис. Ноги звисають по боках коня. Добре передані в профіль коротка клиноподібна борода, око, довгий ніс і рот. Чоловік одягнений у каптан-сисирну, поли якого вільно звисають, прикриваючи верхню частину правої ноги; рельєфно передані складки одягу, на голові гостроверха шапка. Також реалістично виділено морду коня, видно його очі, ніздрі, вуха, гриву й хвіст. Розміри: висота — 4,0 см, довжина — 3,6 см.

За супровідним матеріалом датується III ст. до н.е. Даткування визначено за уламком горла малоазійської чорнолакової пеліки (ГЭ, інв. № ОГ.1904. 79; Книпович 1949, 273, 275, рис. 1: 1) і бронзовими ольвійськими монетами. Дві з них — борисфени кінця 280 — початку 240 рр. до н.е. і III ст. до н. е. з надкарбуванням (Карышковский 1988, 80-83, табл. 4, 71-72, 89, 91, рис. 8: 1—2). Третю монету П. О. Каришковський датує 190—180-ми рр. до н.е., А. Н. Зограф подібні монети датував другою третьою III ст. до н.е. (Зограф 1951, 133-134, табл. 33, 7-2).

Фігурка 2 (рис. 2). Виявив у насипі кургану на некрополі Ольвії В. Г. Тизенгаузен (Тизенгаузен 1876, с. 11, 69, 1877, атлас, табл. 1, 11-24). Зберігається в Державному Ермітажі (Санкт-Петербург, РФ) (ГЭ, інв. №О.1873.16 Ол.140). Підставка всередині порожня. Датується першою половиною — серединою III ст. до н. е.

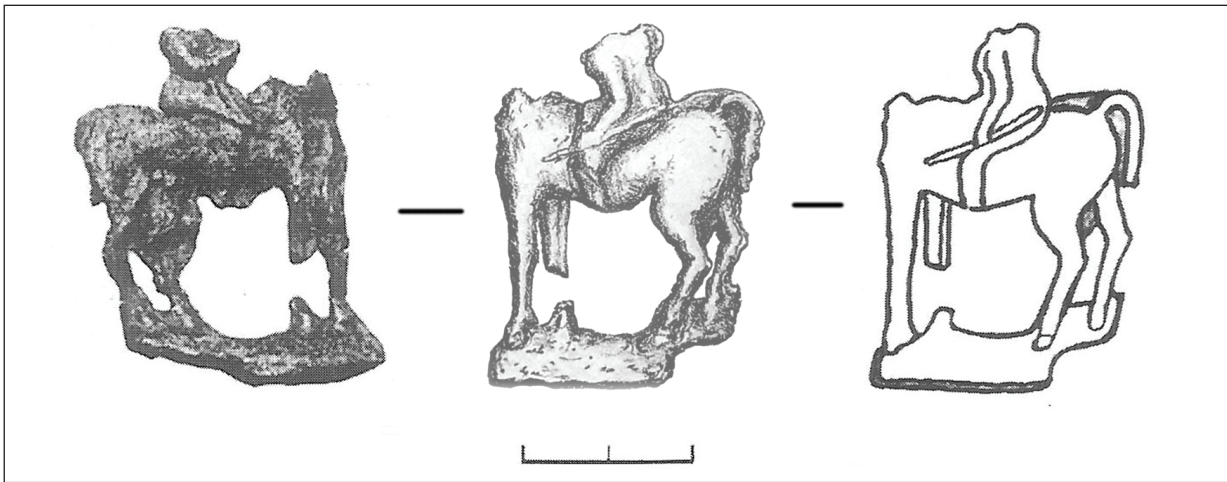

Рис. 2. Фігурка 2 (фото за: Зайцева 2004, з обробкою автора)

Fig. 2. Figurine 2 (after: Зайцева 2004, processed by the author)

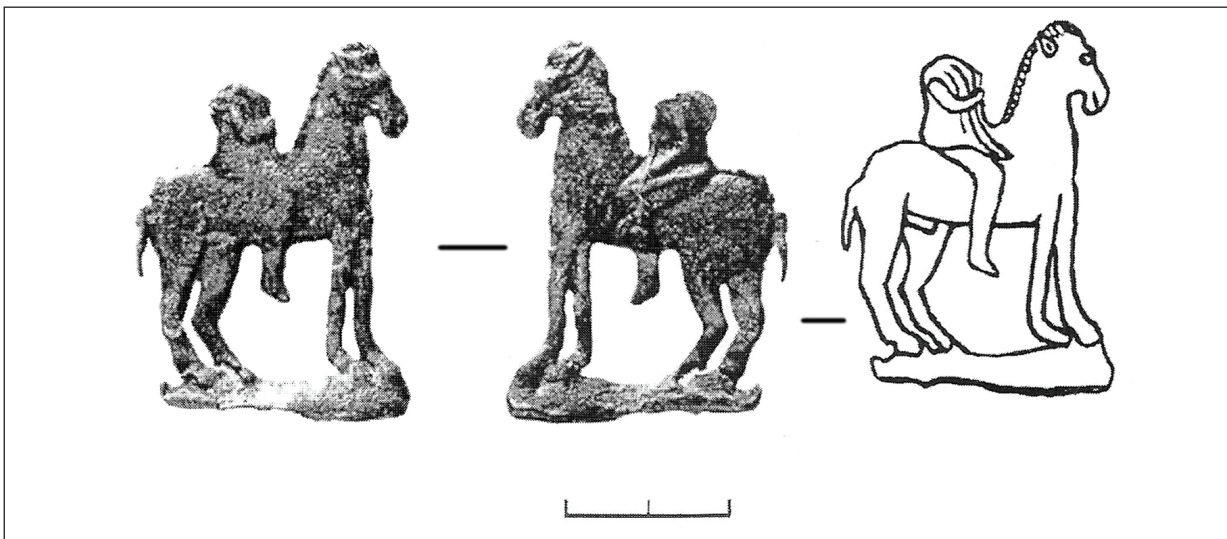

Рис. 3. Фігурка 3 (фото за: Зайцева 2004)

Fig. 3. Figurine 3 (after: Зайцева 2004)

Фігурку сильно пошкоджено. У коня відсутня голова та половина передньої правої ноги, зберігся хвіст. У вершника немає голови та нижніх частин ніг. У лівій напівзігнутій руці видно уламок списа. Деталі одягу не простежуються, але на малюнку в дореволюційній публікації дрібними штрихами показано шерсть коня. Розміри: висота — 4,4 см, довжина — 3,2 см.

Фігурка 3 (рис. 3). Місце виявлення фігурки невідоме. До Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, РФ) вона потрапила з приватної колекції 1923 р. (ГЭ, інв. № Е.270) (Зайцева 2004, 131, табл. 4, 5). Підставка розширюється донизу, її бокові краї заокруглені.

Не збереглися голова й права рука вершника. На відміну від двох попередніх збереглися ноги й ступні. Рельєфно передано складки одягу, його короткі поли вільно звисають і прикривають частину правої ноги вершника. У лівій руці видно уламок списа. У коня добре проглядаються грива, вуха, очі, рот. Розміри: висота — 4,6 см, довжина — 3,1 см.

Фігурка 4 (рис. 4). Знайдено на території ольвійського некрополя (Ляшко, Папанова 2014, табл. 4, 2. О-2009/Некр.(ю-з)/327). Місце зберігання: Археологічний музей Інституту археології НАН України, Київ.

Виріб сильно пошкоджений і представлений у трьох фрагментах. У вершника відлама-

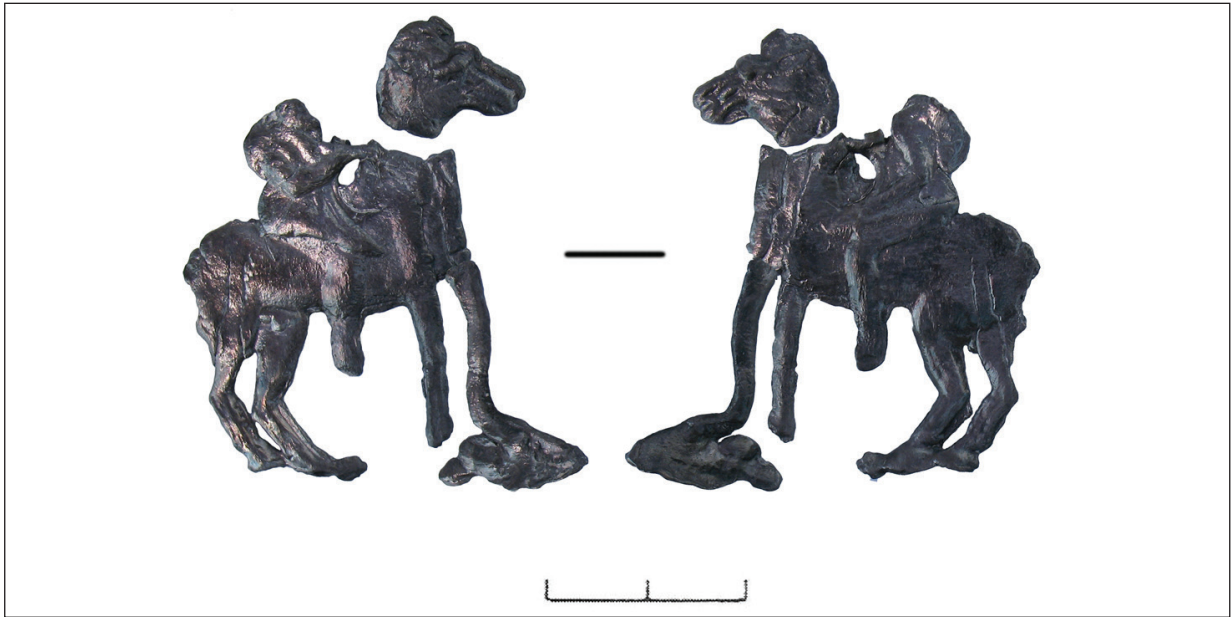

Рис. 4. Фігурка 4 (фото за: Папанова 2014, з обробкою автора)

Fig. 4. Figurine 4 (after: Папанова 2014, processed by the author)

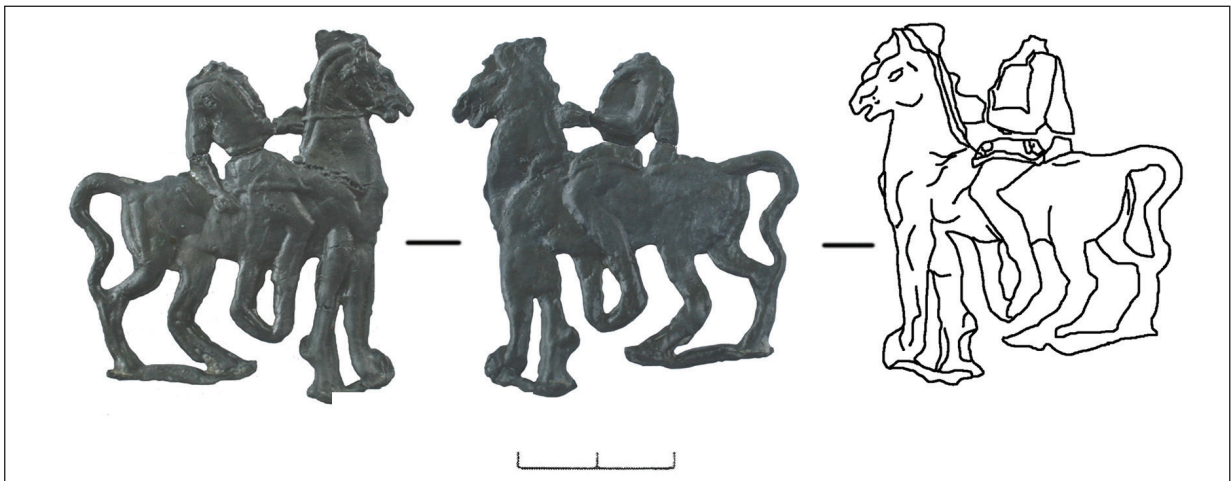

Рис. 5. Фігурка 5 (фото за: Папанова 2014, рисунок автора)

Fig. 5. Figurine 5 (after: Папанова 2014, drawing by the author)

на голова, у коня немає хвоста й частини передньої ноги. Окремо збереглись голова із шиєю коня та передня нога з частиною підставки. Рельєфно передані очі, вуха та коротка грива коня. Вершник, одягнений у каптан-сисирну з подовженими полами попереду, розвернутий управо. У правій руці він тримає вуздечку, а зігнута ліва рука лежить уздовж коліна. Рельєфно показані складки одягу з обох боків. Схематично показані вузькі штани, які зливаються із взуттям. По краях фігурки залишились ливарні запливи. Розміри: висота — 4,5 см, довжина — 4,2 см.

Фігурка 5 (рис. 5). Знайдено в Ольвії на території некрополя (Ляшко, Папанова 2014, табл. 4, 2. О-2009/Некр.(ю-з)/378). Місце зберігання: Археологічний музей Інституту археології НАН України, Київ.

Фігурка збереглась у трьох фрагментах. Сильно пошкоджено підставку; її фрагменти збереглись лише під ногами коня. У вершника втрачено голову. Збереглись нижня частина відламаної руки і торс вершника. Ноги з'єднані під животом коня. Лівою рукою вершник натягує вуздечку, а права рука (частину її втрачено) опущена вздовж тіла.

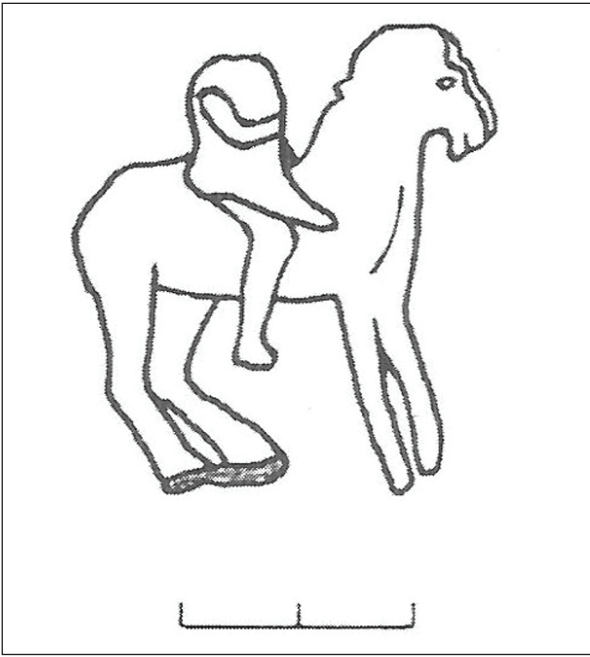

Рис. 6. Фігурка 6 (за: Зайцева 2004)
Fig. 6. Figurine 6 (after: Зайцева 2004)

Вершник одягнений у короткий каптан із подовженими полами попереду і підперезаний поясом. Рельєфно показані складки одягу з обох боків. Схематично показані вузькі штани, які зливаються із взуттям.

Гарно збереглась фігурка коня, деталі пропрацьовані дуже реалістично. Витягнутий корпус на довгих і мускулистих ногах, голова на масивній шії з рельєфно показаними гривовою та загостреними вухами. Очі передано не крапками, як у інших, а з орбітами й очними яблуками. На шії подекуди простежується вуздечка. Розміри: висота — 4,5 см, довжина — 4,4 см.

Фігурка 6 (рис. 6). Знайдено в північно-східній частині ольвійського городища у 1937 р. при відкритті житлового будинку елліністичного часу (Зайцева 2004, 129-131, табл. 4, 5). Місце зберігання: Національний музей історії України (інв. № Б.5-451 (О-37.917)).

У фігурки майже відсутня підставка, невеликий фрагмент залишився під задніми ногами коня. Відламана голова вершника, відсутня частина правої руки. У коня повністю відламаний хвіст. Деталі зображення вершника й коня не пропрацьовані. Розміри: висота — 3 см, довжина — 2,8 см.

Фігурка 7 (рис. 7). Дореволюційна знахідка з Ольвії. Зберігається в Одеському археологічному музеї НАН України (АМ, інв. № А-46595). Виготовлена в техніці одностороннього рельєфу.

Одна сторона гладка, і тільки ноги коня відлиті об'ємно (Штерн 1911, табл. 1; Зайцева 2004, 132, табл. 4).

За час після першої публікації у фігурки втрачено голову й ступні ніг вершника, а також частину передньої ноги коня. Вершник сидить упівоберта, у правій руці тримає повід. Рельєфно пропрацьовано голову коня, показано гриву, очі, рот, довгий хвіст і вуздечку. Задня нога зігнута під животом, передня відведена назад. Розміри: висота — 3,0 см, довжина — 2,9 см.

Фігурка 8 (рис. 8). Місце знахідки невідоме; її придбано з колекції Г. П. Алексеєва 1923 р. Місце зберігання: Державний Ермітаж (Санкт-Петербург, РФ) (ГЭ, інв. № Е.2998) (Зайцева 2004, 132, табл. 4). Пластина виготовлена в техніці одностороннього рельєфу. Фігуру вершника повернуто вправо. У неї втрачено голову, частину правої руки й нижні частини ніг. Лівою рукою вершник тримає вуздечку, праву руку відведено в бік на рівні плеча. У коня відламані нижні частини ніг.

Вершник одягнений у короткий одяг, опоясаний на талії. Рельєфно передано складки одягу. Загорнута на лівий бік пола утворює виріз на комірі. На голові, шії та грудях коня рельєфно показано зброю: повід, нагрудник, також позначено гриву, вуха, очі і рот. Розміри: висота — 3,3 см, довжина — 3,7 см.

Фігурка 9 (рис. 9: 1). Місце і час знахідки невідомі. Описана К. І. Зайцевою за зображенням на акварелі зі збірки, що зберігається в Державному Ермітажі (Санкт-Петербург, РФ) (Зайцева 2004, 131, 132, табл. 4). У фігурки відламана підставка, у вершника відсутня голова, праву задню ногу зігнуто назад догори. Рельєфно показані складки одягу вершника, гриву, око, рот і складки на шії коня. Короткі поли одягу вільно звисають, прикриваючи верхню частину правої ноги вершника. Розміри за малюнком: висота — 3,4 см, ширина — 3,4 см.

Фігурка 10 (рис. 9: 2). Походить із Ольвії, зберігалась в колекції П. О. Бурачкова, зараз у Державному історичному музеї (Москва, РФ). (Зайцева 2004, 132, табл. 4). Сильно пошкоджено фігурку коня; власне, збереглась лише частина спини з вершником, який, хоч і не має пошкоджень, виконаний дуже схематично. Розміри: висота вершника — 4,8 см, збережена довжина коня — 3,0 см.

Фігурка 11 (рис. 9: 3). (Фармаковский 1914, 24, 25, рис. 40; Зайцева 2004, с. 132, табл. 4).

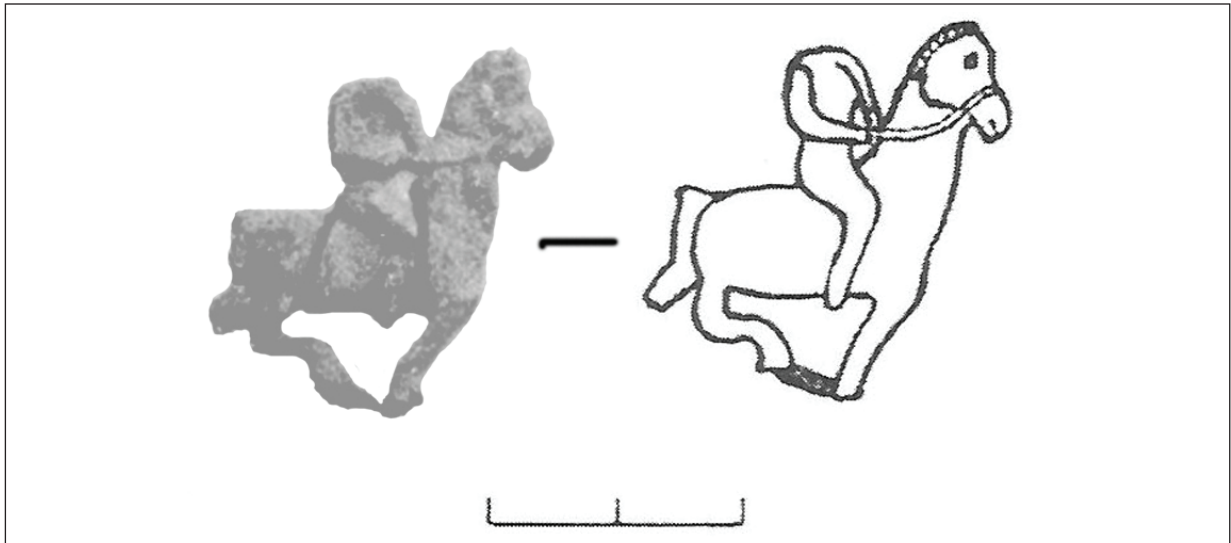

Рис. 7. Фігурка 7 (фото за: Штерн 1911, рис. за: Зайцева 2004)

Fig. 7. Figurine 7 (photo after: Штерн 1911, drawing after: Зайцева 2004)

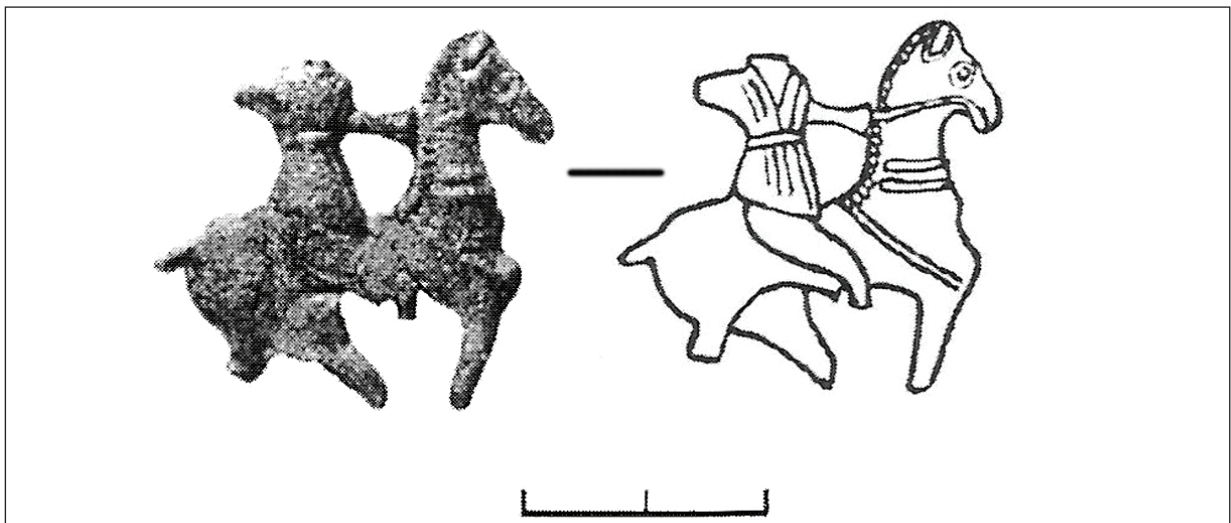

Рис. 8. Фігурка 8 (фото за: Зайцева 2004)

Fig. 8. Figurine 8 (photo after: Зайцева 2004)

Зображення схематичне, передане загальним контуром. Фігурку придбала Імператорська археологічна комісія в 1911 р. Місце знахідки на городищі невідоме. Зараз зберігається в Музеї образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна (Москва, РФ) (інв. № II, Ia589).

Фігурку вершника повернуто вправо. Голову показано в профіль, на ній простежується невеликий головний убір або шолом. Схематично показано одяг. У правій руці вершник тримає повід. У коня відламані голова й хвіст. Від підставки залишилися тільки два фрагменти на передніх і задніх ногах. Розміри: висота — 4,0 см, довжина — 2,8 см.

Історична інтерпретація та висновки

Детальне вивчення вотивних свинцевих фігурок дає змогу зробити такі висновки.

При виготовленні фігурок застосовувалась техніка як двостороннього, так і одностороннього рельєфу, тобто у деяких виробів одна сторона — пласка. Деякі з них були пошкоджені в давнину, але й при сучасному зберіганні метал сильно постраждав від корозії, фігурки втратили деякі частини. Але навіть при цих недоліках фігурки відкривають широкі можливості для подальшої інтерпретації.

Так, усі вершники одягнені в короткі куртки

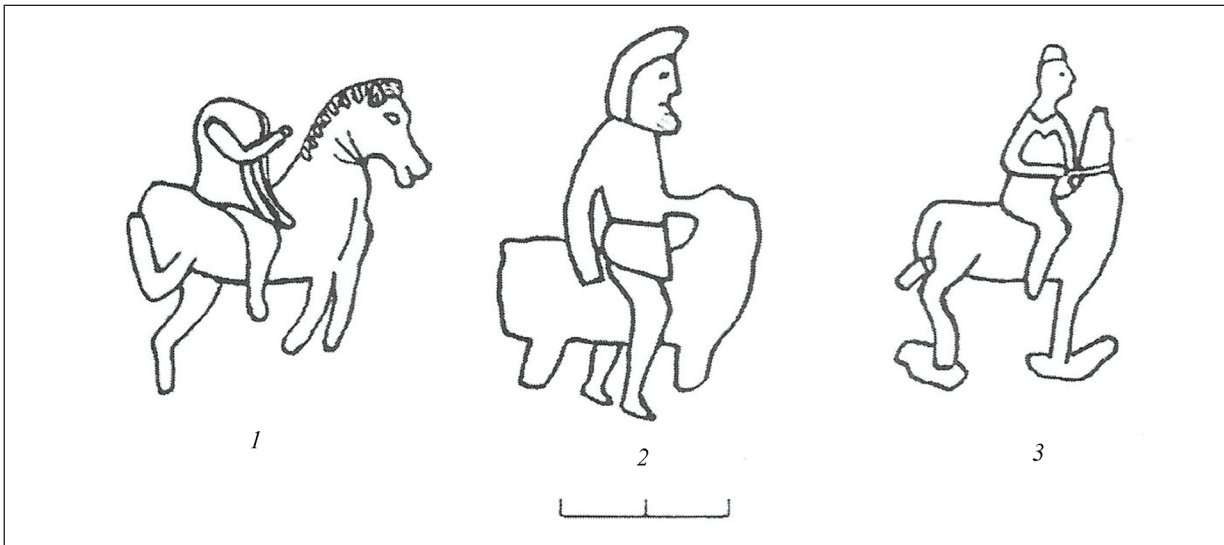

Рис. 9. 1 — фігурка 9; 2 — фігурка 10; 3 — фігурка 11 (рис. за: Зайцева 2004)

Fig. 9. 1 — figurine 9; 2 — figurine 10; 3 — figurine 11 (drawing after: Зайцева 2004)

з подовженими трикутними полами попереду. Із лицьового боку рельєфно передано складки і на куртці, і на штанах. Також рельєфно передано вуха, очі та гриви коней, а іноді й вуздечки. Найцікавішим є зображення чоловічого костюма. Навіть не вдаючись у тонкощі варварського чоловічого (найімовірніше, скіфського) одягу, можна відзначити його загальні риси, що дає змогу інтерпретувати фігурки як зображення скіфських (варварських) вершників.

Як відомо, верхній чоловічий скіфський одяг складався з каптана, вузьких штанів, заправлених у короткі напівчоботи, перев'язані біля гомілки шкіряною мотузкою. У IV ст. до н.е. у степових скіфів з'являється шкіряний або полотняний каптан-сисирна (*sisirna*). У Греції їх називали «скіфський хітон»; про них писав давньогрецький автор Юлій Полідевк, а також згадують Платон та Антифан (детальніше див.: Яценко 2006, с. 69). Як і звичайний каптан, сисирна була без коміра, мала трикутний виріз і вузькі рукави. Характерною рисою були також подовжені клиноподібні поли попереду. Одяг прикрашала вишивка або металеві бляшки. Такий каптан-сисирну ми бачимо на золотому «шоломі» IV ст. до н.е. із Передерієвої могили, на якому зображено двох скіфських воїнів, одягнених у запашні каптани з характерними загостреними полами (жупан, за автором розкопок: Моруженко 1992, с. 71, рис. 3, 7) (рис. 10). У такий самий каптан-сисирну одягнений піший воїн на золотому гребні з

кургану Солоха (Манцевич 1987, с. 57-60, кат. 34) (рис. 11, 12).

Поясний одяг становили неширокі штани — анаксариди (Манцевич 1987, с. 20; Чалтыкьян 2001, с. 40). Зазвичай їх шили зі щільної тканини, хоча відомі й шкіряні штани (Яценко 2006, с. 76). Як і верхній одяг, їх прикрашали вишитими візерунками або металевими бляшками. Скіфські анаксариди були довгими, до гомілки, і заправлялись у короткі напівчобітки. Якщо ж їх носили незаправленими, то знизу підв'язували ремінцями на кшталт шароварів (Яценко 2006, с. 80).

Складно визначити головний убір вершника. Ми маємо тільки три зображення головних уборів, одне з них — зі старої фотографії з розкопок Б. В. Фармаковського. За фотографією важко сказати, що саме на голові вершника, але можна зробити кілька припущень. По-перше, це може бути шкіряна шапка особливої форми, яка нагадує фракійський головний убір. По-друге, це може бути шолом із високою, загнутою вперед тулією, поширений у IV—III ст. до н.е. (Алексинский 2005, с. 38; Ляшко, Папанова 2004, с. 212).

Представлені зображення скіфських вершників не тільки збагачують наше уявлення про виготовлення різноманітних свинцевих виробів в Ольвії, а насамперед дозволяють знову порушити питання про греко-скіфські відносини. Історія таких відносин сягає початкового періоду існування Ольвійського

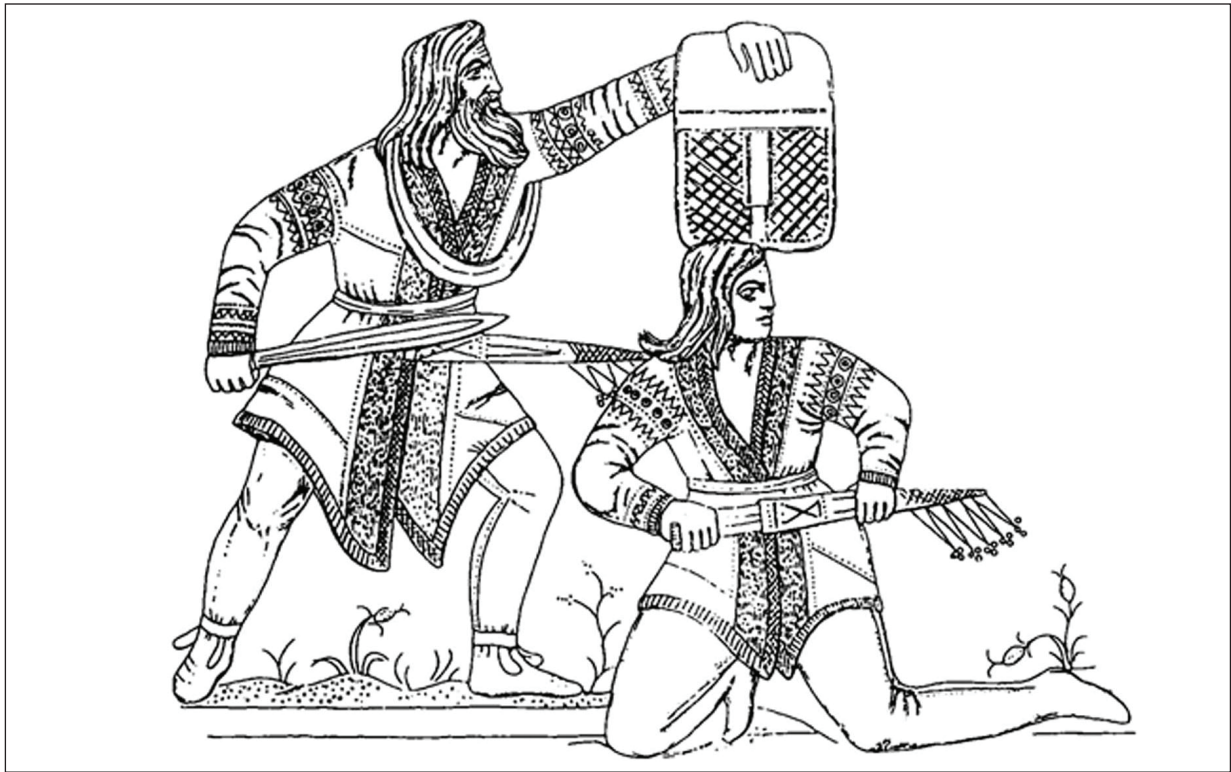

Рис. 10. Прорисовка із золотого «шолома» з кургану Передерієва могила (за: Моруженко 1992)

Fig. 10. Drawing from a golden "helmet" from the Perederieva mound (after: Моруженко 1992)

поліса з кінця VII—початку VI ст. до н.е. Нині в історіографії відсутня погоджена позиція стосовно їх характеру упродовж декількох століть; при цьому точиться дискусія щодо т. зв. скіфського протекторату над Ольвією в V ст. до н.е. (Крижицький 2001, с. 21-36). Найяскравішим прикладом такої дискусії, з огляду на іконографію зображень, є питання стосовно зображення воїна у варварському одязі на відомій стелі Леокса з Ольвії і ширше — ольвійсько-скіфських контактів (Виноградов 1989, с. 90-109). Зрозуміло, що воїни у варварському (скіфському) верхньому одязі на час виготовлення свинцевих фігурок, що публікуються, вже були відомі ольвійському образотворчому мистецтву. І тому навряд чи слід категорично заперечувати можливість постійного проживання представників варварської спільноти в Ольвії. Тому з великою ймовірністю можна говорити про присутність серед населення Ольвії вихідців із місцевого середовища та їхній статус у місті, оскільки саме вони могли бути замовниками і споживачами такої специфічної ремісничої продукції. Опубліковані фігурки також дозволяють розширити уявлення про

скіфський одяг, яким його бачили сучасники і взагалі про скіфське вершництво.

Ще й дотепер залишається без відповіді питання, кому належали такі фігурки. Геродот (Herod. IV, 99-101) згадував про т. зв. калліпідів, або елліно-скіфів, — варварське населення, яке мешкало на території Ольвійської держави (Русяева, Скржинская 1979, с. 25-36). Не треба також забувати, що в IV ст. до н.е. в Ольвії карбувалась монета скіфського царя Атея, а на інших монетах місцевого карбування, борисфенах, зазвичай зображувалась скіфська зброя (Анохин 1989, с. 39). Це свідчить про традиційні скіфсько-античні відносини, які мали ще більше зміцнитись після того, як скіфи знищили під стінами Ольвії військо Зопіріона. Тому наявність у місті вихідців із місцевого середовища, представники якого могли використовувати у своїх ритуальних практиках такі свинцеві вироби, не може викликати особливого заперечення. Загалом, залучена до наукового обігу невелика група свинцевих виробів якнайкраще демонструє релігійний та культурний синкретизм, притаманний Ольвійському полісу саме

Рис. 11. Золотий гребінь із кургану Солоха (за: Манцевич 1987)

Fig. 11. Golden crest from the Solokha mound (after: Манцевич 1987)

в IV ст. до н.е. А відповідь на питання, представники якої культурної спільноти увійшли до ольвійської іконографії

Алексинский, Д. П. 2005. Ранние эллинистические шлемы с тиаровидной тульей из Восточного Средиземноморья. *Para bellum*, 25, с. 21-40.

Анохин, В. А. 1989. *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

Виноградов, Ю. Г. 1989. *Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э. Историко-эпиграфическое исследование*. Москва: Наука.

Зайцева, К. И. 2004. Свинцовые изделия IV-II вв. до н. э. местного производства Ольвии. *Эллинистические штудии в Эрмитаже*. ГЭ, Научный редактор Е.Н.Ходза. с. 120-149, Издательство Государственного Эрмитажа, Санкт-Петербург.

Зограф А. Н. 1951. Античные монеты. Материалы и исследования по археологии СССР № 16. Издательство Академии Наук СССР. 133-134, табл. 33, 7-2. Москва. С. 308.

Карышковский, П. О. 1988. *Монеты Ольвии*. Киев: Наукова думка.

Книпович, Т. Н. 1949. К вопросу о торговых сношениях античных колоний Северного Причерноморья в эпоху эллинизма. *Советская археология*, 11, с. 271-284.

Крутилов, В. В. 2006. Литейные формы, в: *Древнейший теменос Ольвии Понтийской*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Supplementum. 2. Симферополь: Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е. Крымского, с. 213-220.

Рис. 12. Деталь із зображенням скіфського воїна на золотому гребні з кургану Солоха (за: Манцевич 1987)

Fig. 12. Detail depicting a Scythian warrior on a golden crest from the Solokha mound (after: Манцевич 1987)

разом з еллінами та чи можна їх вважати представниками громадянської общини, ще попереду.

Крижицький, С. Д. 2001. Ольвія і скіфи у V ст. до н.е. До питання про «скіфський протекторат». *Археологія*, 2, с. 21-36.

Ляшко, С. Н., Папанова, В. А. 2014. Свинцовые фигурки из Ольвийской усадьбы IV в. до н.э. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, XVII. Запоріжжя, с. 207-229.

Манцевич, А. П. 1987. *Курган Солоха*. Ленинград: Искусство.

Моруженко, А. О. 1992. Скіфський курган Передерієва могила, *Археологія*, 4, с. 67-75.

Ольговский, С. Я. 2011. *Скіфо-антична металообробка архаїчного часу за матеріалами Нижнього Побужжя та Середнього Подніпров'я*. Київ, КНТ; Москва; Университет Дмитрия Пожарского, с. 1-216.

Русяева, А. С. Скржинская, М. В. 1979. Ольвийский полис и каллипиды. *Вестник древней истории*, 4, с. 25-36.

Сон, Н. А. 1987. Ремесленное производство, В: Крыжицкий и др. (ред.). Отв. ред. Крыжицкий С. Д. *Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время*. Киев: Наукова думка, с. 118-125.

Тизенгаузен, В. Г. 1876. Доклад о действиях Императорской Археологической Комиссии за 1874. *Отчет Императорской археологической комиссии за 1874 г.*, с. 11, 69, атлас за 1877, т. 1: 11-24., С. 267

Фармаковский, Б. В. 1910. Раскопки в Ольвии. *Отчет археологической комиссии за 1907*. Санкт-Петербург, Пе-

троград. Типография главного управления уделов. Моховая №40, с. 1-66.

Фармаковский, Б. В. 1914. Раскопки в Ольвии. *Отчет Императорской археологической комиссии за 1911*, Петроград. Типография главного управления уделов. Моховая №40., с. 1-25.

Штерн, Э. Р. 1911. Из жизни детей в греческих колониях на северном побережье Черного моря. *Сборник археологических статей в честь графа А. А. Бобринского*.

Санкт-Петербург, Типография В.Ф.Киришбаума (отделение), с. 13-32, с илл. С. 276

Чалтыкьян, Д. 2001. *История костюма*, Москва. Астрель, Аванта+.

Яценко, С. А. 2006. *Костюм древней Евразии (ираноязычные народы)*, «Восточная литература», Москва

Dmytro M. Khmelevskyi

Junior Research Fellow, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Classical Archaeology Department, ORCID: 0000-0002-1743-7714, hmelevskij68@gmail.com

LEAD FIGURINES OF SCYTHIAN HORSEMEN FROM OLBIA

In the article, the author aims to examine a specific category of lead artefacts discovered in Olbia, with a focus on investigating the technological features of their production and Olbia's connections with its barbarian surroundings. The research employs an interdisciplinary approach utilising methods of analysis, synthesis, and socialisation, particularly emphasising the comparative-historical method.

Against the backdrop of extensive studies on metalworking in Olbia, especially in foundries and blacksmithing, the processing of lead and the production of artefacts from it remain relatively under-explored. Therefore, this article delves into one category of items made of this metal.

A distinct group of composite figurines and their fragments — statuettes of riders on stationary standing horses is explored in the article. Based on the details of their attire, they can be identified as Scythian horsemen, raising questions about Olbia's connection with its barbarian environment. According to the classification of K. I. Zaitseva, in addition to riders on stationary standing horses, there is a small number of figurines depicting horsemen on galloping horses.

All examined lead figurines are cast in the technique of either single- or double-sided relief, indicating their different usage. If double-sided statuettes could be used autonomously, single-sided ones may have needed to be attached to some surface. The presented depictions of Scythian riders not only provide insights into the production of various lead items in Olbia, but also raise questions about Greek-barbarian contacts, possibly indicating the residence of local inhabitants in Olbia and their status in both the city and barbarian interactions. They also expand our understanding of Scythian attire and horsemen.

Lead items originating from Olbia can be categorised into several groups depending on their purpose. Primarily, these are household items (clamps, spindle whorls, fishing weights). During the Hellenistic period, handles (clamps) for wooden coffins (biers) were manufactured. However, the most interesting group comprises votive items, with around 350 known examples to date. These include bucrania, stylised sheep heads, and labryses. A smaller group consists of anthropomorphic figurines of gods, warriors, chariots, plaques with narrative scenes (sacrifices) and riders. Such votive figurines are found in mounds and tombs as burial offerings. Less frequently, they are found directly within burials. Additionally, they may have been used in religious rituals and in decorating household altars.

The question of the ownership of such statuettes remains unanswered. However, Herodotus wrote about a barbarian population known as Callipidae or Hellenes-Scythians in the territory of the Olbian state. It is essential to note that in the 4th century BC, coins were minted in Olbia bearing the image of the Scythian king Ateas, and Scythian weaponry was commonly depicted on the Bosphorus, indicating traditional Scythian-Hellenic relations that likely solidified after the Scythians defeated Zopyrion's army under the walls of Olbia. Thus, the presence of residents in the city cannot be denied.

Key words: lead, lead artefacts, Scythian horsemen, Scythian attire, Greek-Scythian relations.

References

Aleksinskii, D. P. 2005. Rannie ellinisticheskie shlemy s tiarovidnoi tulei iz Vostochnogo Sredizemnomoria. *Para bellum*, 25. p. 21-40.

Anokhin, V. A. 1989. *Monety antichnykh gorodov Severo-Zapadnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka.

Vinogradov, Yu. H. *Politicheskaiia istoriia Olviiskogo polisa VII–I vv. do n.e. Istoriko-epigraficheskoe issledovanie*. Moskva: Nauka.

Zaitseva, K. Y. 2004. Svintsovyie izdelyia IV–II vv. do n.e. mestnogo proizvodstva Olvii. *Ellinisticheskie shtudii v Ermitazhe*, GE, Nauchnii redaktor Ye.N.Khodza. p. 120-149. Izdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitazha, Sankt-Peterburg. p. 120-149.

Zograf A. N. 1951. Antichnie moneti. Materiali i issledovaniya po arkhologii SSSR № 16. Izdatelstvo Akademiya Nauk SSSR. 133-134, tabl. 33, 7-2. Moskva. p. 308.

Karyshkovskii, P. O. 1988. *Monety Olvii*. Kyiv: Naukova dumka.

Knipovich, T. N. 1949. K voprosu o torgovykh snosheniyah antichnykh kolonii Severnogo Prichernomor'ya v epohu ellinizma. *Sovetskaiia arkhologiya*, 11, p. 271-284.

Krutilov, V. V. 2006. Liteinye formy. In: *Drevneishyi temenos Olvii Pontiiskoi*. Materialy po arkhologii, istorii i etnografii. Supplementum 2. Simferopol: Krymskoe otdelenie Instituta vostokovedeniia im. A. E. Krymskogo, p. 213-220.

- Kryzhitskii, S. D. 2001. Olviia i skify y V st. do n.e. Do pytannia pro "skifskii protektorat", *Arheologia*, 2, p. 21-36.
- Liashko, S. N., Papanova, V. A. 2014. Svyntsovy figurki iz Olviiskoi usadby IV v. do n.e. *Starozhytnosti Stepovoho Prychor-nomoria i Krymu*, XVII, p. 207-229.
- Mantsevych, A. P. 1987. *Kurhan Solokha*. Leningrad: Iskusstvo.
- Moruzhenko, A. O. 1992. Skifskii kurgan Perederieva Mohyla, *Arheologia*, 2, p. 67-75.
- Tiezenhauzen, V. H. 1876. Doklad o deistviakh Imperatorskoi Arkheolohycheskoi Komissii za 1874. *Otchet arkheolohycheskoi komissii za 1874 g.* Sankt-Peterburg, p. 11, 69, atlas za 1877, t. 1: 11-24, P. 267
- Olhovskiy, S. Ya. 2011. Skifo-antychna metaloobrobka arkhaino chasu za materialamy Nyzhnogo Pobuzhzhia ta Seredno-ho Podniprovia. Kyiv, KNT; Moskva, Universitet Dmitriya Pozharskogo.
- Rusiaeva, A. S., Skrzhyńska, M. V. 1979. Olviiskii polis I kallipidy, *Vestnik drevnei istorii*, 4, p. 25-36.
- Son, N. A. 1987. Remeslennoe proizvodstvo. In: S. D. Kryzhitskii et al. (ed.). *Kultura naseleniia Olvii i ee okruzi v archaicheskoe vremia*. Kyiv: Naukova dumka, p. 118-125.
- Farmakovskii, B. V. 1910. Raskopy v Olvii. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1907*. Sankt-Peterburg, Petrohrad. *Typohrafiia hlavnoe upravleniia udelov*. Mokhovaia № 40. p. 1-66.
- Farmakovskii, B. V. 1914. Raskopy v Olvii. *Otchet Imperatorskoi arkheolohycheskoi komysii za 1911*. Sankt-Peterburg, Petrohrad. *Typohrafiia hlavnoe upravleniia udelov*. Mokhovaia № 40. p. 1-25.
- Shtern, E. R. 1911. Iz zhyzni detei v hrecheskikh koloniyakh na severnom poberezhe Chernoho morya. *Sbornik arkheolohycheskykh statei v chest grafa A. A. Bobrinskogo*. Sankt-Peterburg, p. 13-30.
- Chaltykian, D. 2001. *Istoriia kostiama*. Moskva: Astrel, Avanta+.
- Yatsenko, S. A. 2006. *Kostiama drevnei Evrazii (iranoiazychnye narody)*. Moskva: Vostochnaia literatura.